

ПРЕДМЕТ, ХАРАКТЕР, ПОДВЕДОМСТВЕНОСТ И ПОДСЪДНОСТ НА ИСКОВЕТЕ ЗА УСТАНОВЯВАНЕ НА ТРУДОВ И/ИЛИ ОСИГУРИТЕЛЕН СТАЖ

Доц. д-р Ивайло Стайков, НБУ

SUBJECT, NATURE AND JURISDICTION OF THE CLAIMS TO ESTABLISH LABOUR AND/OR SOCIAL SECURITY EXPERIENCE

Associate Prof. Ivailo Staykov, PhD

Abstract: *The present scientific analysis is dedicated to the subject and the particularities of the claims to establish labor experience and social security experience, as well as to the jurisdiction of those claims.*

Keywords: *social security law, labor experience, social security experience, claim to establish*

I. Уводни бележки

1. Трудовият стаж е правно понятие и правен институт на трудовото право. В миналото той имаше голямо и разнопосочно правно-социално значение, което надхвърляше рамките на трудовото право. След създаването и нормативното уреждане на служебния стаж и на осигурителния стаж, като правни институти съответно на административното и на осигурителното право, правното значение на трудовия стаж силно намаля.

Осигурителният стаж е един от основните правни институти на действащото осигурително право. Той има многопосочно правно значение – като основание за възникване на осигурителни права и като критерий (мярка) за определяне на размера на осигурителните обезпечения и продължителността на тяхното предоставяне.

Различните аспекти на трудовия стаж и на осигурителния стаж като правни понятия и институти на трудовото и осигурителното право са били постоянен предмет на научно изследване в българската правна литература¹.

2. За да породят предвидените от правната норма и целени от правоприложителите правни последици, както всички юридически факти, така и трудовият и осигурителният стаж следва да бъдат установени по съответния правно регламентиран ред. Това обуславя и голямото правно значение на установяването на трудовия стаж и/или осигурителния стаж.

¹ За правната уредба, същността и значението на трудовия и осигурителния стаж в исторически план и към днешна дата вж. Радоилски, Л. Трудово право на Народна република България. С.: Наука и изкуство, 1957, 661-667; Павлов, Л., Ф. Бозев Трудов стаж и неговото установяване. С.: Профиздат, 1958; Бояджиев, Б. Установяване на трудовия стаж по съдебен ред. С.: Профиздат, 1962; Михайлов, Б. Проблеми на изслуженото време на работниците и служителите. С.: Наука и изкуство, 1975; Павлов, Л. Трудовият стаж и правата, свързани с него. С.: Профиздат, 1984; Червенелекова, Ст. Трудов стаж и удостоверяването му. С.: Дикта-Интелект, 1995; Василев, Ат. Трудово право. Бургас: Бургаски свободен университет, 1997, 535-537; Йосифов, Н. Осигурително право. С.: Албатрос, 1997, 60-71; Мръчков, В. Трудово право. 9. изд. С.: Сиби, 2015, 710-722; от него: Осигурително право. 6. изд. С.: Сиби, 2014, 151-164; Средкова, Кр. – В: Мръчков В., Кр. Средкова, Ат. Василев. Коментар на Кодекса на труда. 12. изд. С.: Сиби, 2016, 1102-1124; от нея: Осигурително право. 5. изд. С.: Сиби, 2016, 234-242; Трудово право. Специална част. Дял I. Индивидуално трудово право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2011, 512-519; Попова, Цв. Развитие на понятието трудов стаж в българското законодателство. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. IV. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010, 146-159; от нея: Понятието за осигурителен стаж в българското законодателство. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. VI. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2013, 146-161; Тодорова, Л. Разлика между трудов и осигурителен стаж и значение на трудовия стаж за правата на работника или служителя. Информационен бюлетин по труда, 2013, № 12, 5-14.

В позитивното българско трудово и осигурително право са уредени два възможни начина за установяването на трудовия стаж и на осигурителния стаж.

Първият начин е установяване с официални удостоверителни документи с произтичащите от това правни последици за тяхната материална доказателствена сила по смисъла на чл. 179, ал. 1 ГПК – те представляват писмено доказателство за изявленията, които се съдържат в тях. Този начин е основният и масово прилаганият на практика по отношение и на двата вида стаж.

Вторият начин за установяване на трудов стаж и/или осигурителен стаж е по съдебен ред, т. е. в рамките на нарочно съдебно производство. Той е допустим и приложим, когато липсват официални документи по чл. 12, ал. 1 от Наредбата за трудовата книжка и трудовия стаж относно периоди от време, които се зачитат за трудов стаж и респ. официални документи по чл. 40, ал. 1 от Наредбата за пенсиите и осигурителния стаж за даден период от време, който осигуреното лице иска да му се признае за осигурителен стаж. Този начин е специален по отношение на основния предвид на законовите предпоставки, при наличието на които той е допустим. Той е алтернатива на основния начин за установяване на трудов стаж и/или осигурителен стаж. Специалният му характер следва и от обстоятелството, че този начин за установяване специално на осигурителния стаж е приложим за сравнително ограничен кръг осигурени лица в сравнение с основния начин, който се прилага за всички категории осигурени лица (вж. чл. 1, ал. 2 и чл. 2, ал. 2 ЗУТОССР).

Действащата правна уредба на установяването на трудов стаж и/или осигурителен стаж по съдебен ред се съдържа в Закона за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред (ЗУТОССР) – обн. ДВ бр. 26 от 29 март 2011 г., изм. и доп.² Този закон отмени действащия половин век Указ за установяване на трудов стаж по съдебен ред от 1961 г. (вж. § 1 ПЗР на ЗУТОССР). В исторически план ЗУТОССР е шестият по ред и четвъртият законов нормативен акт, който урежда тази специална правна материя.

3. Настоящият научен анализ е посветен на предмета и особеностите на исковете за установяване на трудов стаж и на осигурителен стаж, както и на подведомствеността и подсъдността на тези икове. Аспекти на историческото развитие на правната уредба относно установяването на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред, общата характеристика, материалният и персоналният обхват на правната уредба на ЗУТОССР, както и общата характеристика на съдебното исково производство за установяване на трудов и/или осигурителен стаж са изследвани от автора в други негови публикации³.

II. Предмет и характер на исковете за установяване на трудов и на осигурителен стаж

1. Законът за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред урежда два отделни и самостоятелни установителни иска – иск за установяване на трудов стаж и иск за установяване на осигурителен стаж. Аргумент за това са разпоредбите на чл. 3, ал. 2 и 3 от закона, които уреждат надлежните страни (процесуалната легитимация) при

² Коментар на закона вж. у Мръчков, В. Законът за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред. Коментар. – Дайжест „Труд и право”. Библиотека Нови нормативни решения, бр. 2, април 2011 г., 2-16; **от него:** Нова законова уредба за установяване на трудовия и осигурителния стаж по съдебен ред. – В: Трудови отношения 2012. С.: ИК „Труд и право”, 2012, 468-479; Малакова, Сн. Ред и условия за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред. – Информационен бюлетин по труда, 2011, № 4, 55-64.

³ Стайков, Ив. Историческо развитие на правната уредба на установяването на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред. – В: Научни трудове на Русенския университет – 2011. Т. 50, серия 7 – правни науки. Сборник с доклади от научна конференция РУ & СУ '11. Русе: Изд. на РУ „Ангел Кънчев”, 2011, 29-33; **от него:** Правна характеристика и предмет на правна уредба на Закона за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред. – В: Юбилеен сборник на департамент „Право” посветен на 20 години на НБУ. С.: Изд. на НБУ и Феня, 2011, 211-227; Обща характеристика на съдебното производство за установяване на трудов и/или осигурителен стаж. – Норма, 2012, № 5, 5-18.

двата иска и където има разлика между тях в това отношение. Подобно различие има и във връзка с отговорността за разноси по чл. 9, ал. 2 и 3 от закона. Правно-логическият аргумент за различния предмет на двата иска е съдържателната разлика между трудов стаж и осигурителен стаж като юридически факти, чието установяване е предмет на всеки един от исковете.

От друга страна, в чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР се използва понятието „иск за установяване на трудов и осигурителен стаж“ във връзка с подсъдността на иска. Остава се впечатление, че това е един единствен иск, който има еднороден предмет. Но това впечатление влиза в разрез с уреденото в следващите две алинеи на този член от закона, в които се разграничават два установителни иска. Трябва да се приеме, че разпоредбата на чл. 3, ал. 1 от закона има грешна редакция. Вследствие от граматическото, логическото и систематическото тълкуване на трите алинеи на чл. 3 от закона се налага изправително (корективно) тълкуване на ал. 1, като смисълът ѝ бъде „исковете за установяване на трудов и/или осигурителен стаж се предявяват пред районния съд по постоянния адрес на ищеца“. В този ред на разсъждения е правилна (с използване на множествено число на съществителното име) редакцията на чл. 6, ал. 1 от закона.

От една страна, двата установителни иска имат различен предмет, различни надлежни страни при образувания исков процес след тяхното предявяване, различна е отговорността за разноси в процеса. От друга страна, има и много общи неща в правната уредба на двата иска – една и съща подведомственост и подсъдност; съдържание на исковата молба и приложенията към нея; особеностите в процеса на доказване. Именно общите характеристики на двата установителни иска е основната причина за правната им уредба в един и същ нормативен акт. Посочените прилики и разлики между два иска са отчетени и в настоящото изследване, като в случаите на еднаквост в правните разрешения се говори за „установяване на трудов и/или осигурителен стаж“, а там където има разлики, те са представени поотделно за всеки един от двата иска. Тази техника не е чужда и на законодателя и се използва в редакциите на отделни разпоредби на закона. В случаите, когато се използва единствено число – „иск за установяване на трудов и/или осигурителен стаж“, това е направено преди всичко във връзка с отменената правна уредба, както и когато е налице еднаквост от съдържателна гледна точка, и не на последно място и за словесна краткост на изказа.

2. Самият ЗУТОССР дава легално наименование на уредените в него искове – те са за установяване на трудов и/или осигурителен стаж (чл. 3). От наименованието на исковете се извежда и предмета на исковете и съответно предмета на гражданското дело, образувано с предявяването им.

Още при действието на първия по време Указ за реда за установяване на трудов стаж чрез установителни искове пред народните съдилища (обн. Изв. бр. 8 от 1955 г.) в правната литература проф. Любомир Радоилски разкрива правната същност на този установителен иск като иск за установяване на факт с правно значение и като изключение от системата за установяване на правата по общественото осигуряване, която при тогава действащата правна уредба не предвижда съдебно разглеждане на осигурителноправните спорове⁴.

И при действието на отменения ГПК от 1952 г. (чл. 97, ал. 1), и при сега действащия ГПК от 2007 г. (чл. 124, ал. 1) принципното положение е, че установителен иск може да се предяви за установяване съществуването или несъществуването на едно правно отношение или на едно право, когато ищецът има интерес от това установяване. Законът допуска не общо, а само като изключение в изрично предвидените от него случаи и предявяването на установителен иск за факти с правно значение, като сочи и фактите, които могат да се установяват с такъв иск. Така в чл. 124, ал. 4, изр. първо ГПК е уредено, че може да се предяви иск за установяване истинността или неистинността на

⁴ Радоилски, Л. Трудово право, с. 668.

един документ, а в чл. 124, ал. 5 ГПК е регламентиран искът за установяване на престъпно обстоятелство от значение за едно гражданско правоотношение или за отмяна на влязло в сила решение при определени законови предпоставки.

Иск за установяване на съществуването или несъществуването на други факти с правно значение се допуска само в случаите, предвидени в закон (чл. 124, ал. 4, изр. второ ГПК). Такива факти с правно значение, съществуването на които може да се установява по съдебен ред чрез предявяването на иск, са трудовият стаж и осигурителният стаж. Възможността за предявяването на установителен иск за тези юридически факти е изрично предвидена в нарочния ЗУТОССР, като вече се посочи, че в чл. 3 от този закон се дава и легалното наименование и определяне на този иск като установителен.

Такова беше правното положение и при действието на вече отменените предходни нормативни актове, които уреждаха тази специфична правна материя. То винаги се е посочвало в правната теория⁵ и е поддържано неотклонно и от съдебната практика⁶. Някои от отменените нормативни актове изрично определяха характера на този иск като установителен – чл. 76 от Правилника за приложение на дял III от Кодекса на труда от 1951 г. (обн. Изв. бр. 31 от 1952 г., отм.) и Указа за реда за установяване на трудов стаж чрез установителни иски пред народните съдилища (обн., Изв., бр. 8 от 1955 г., отм.).

3. Установителният иск за установяване на трудов и/или осигурителен стаж е от категорията на положителните установителни иски. С него ищецът цели да установи съществуването в правната действителност на един юридически факт – трудов стаж и/или осигурителен стаж. Неговото правно твърдение е, че определен времеви период следва да бъде зачетен и удостоверен като трудов стаж и/или осигурителен стаж. За разлика от установителните иски за съществуването или несъществуването на едно правно отношение или на едно право по чл. 124, ал. 1 ГПК този установителен иск не може да бъде отрицателен. Правно немислимо е работодател (настоящ или бивш) или осигурителният орган да предяви срещу определен работник или служител или осигурено лице (пенсионер) отрицателен установителен иск, че определен времеви период не следва да се зачита като трудов стаж и/или осигурителен стаж. Работодателят (настоящ или бивш) или осигурителният орган, както и всеки друг мислим правен субект нямат правен интерес от предявяването на такъв отрицателен установителен иск. Те просто не признават (не зачитат) и неудостоверяват определен времеви период като трудов стаж и/или осигурителен стаж и поради това не настъпват съответните правни последици на дисквалифицирания като юридически факт времеви период (факт от обективната действителност). Интересът от търсената с иска защита е абсолютна положителна процесуална предпоставка за надлежно упражняване на всички видове иски⁷.

4. И за иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж важи посоченото изискване за интерес от установяването на съответния факт с правно значение. Интересът от правна защита е условие, при наличието на което в полза на определено лице възниква и съществува процесуалното право на иск. В конкретния случай работникът или служителят, респ. осигуреното лице (пенсионер), има правен интерес да предяви този иск, защото е възникнал правен спор с предмет непризнаване и неудоверяване на определен времеви период като трудов стаж и/или осигурителен стаж. А това означава и правен спор относно конкретни субективни материални трудови и/или осигурителни права, възникването и/или упражняването на които е обусловено от

⁵ Радоилски, Л. Трудово право, с. 668; Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право. 5. изд. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 1994, с. 186; Мръчков, В. Трудово право. 7. изд. С.: Сиби, 2010, с. 691.

⁶ През годините има натрупана богата съдебна практика по прилагането на отменените нормативни актове (укази и свързаните с тях подзаконови актове). В голямата си част тя не е загубила актуалност, поради това, че основните правни разрешения са устойчиви и се запазват при всяка новелизация на правната уредба. Затова в следващите редове тя се посочва и анализира.

⁷ Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право, 173-178, 181-182, 190, 193.

трудовия стаж и/или осигурителния стаж като юридически факти. Особеността при този положителен установителен иск е тази, че в конкретния исков процес не е необходимо да се доказва интересът от предявяването на иска, защото искът е правно уреден от самия закон (чл. 3 ЗУТОССР). Като регламентира този иск с посочване на неговия предмет, надлежни страни и процесуален ред за разглеждане, законът сам презюмира правния интерес на ищеца от предявяването на иска.

Въпреки това теоретично положение в съдебната практика нееднократно е посочвано и обосновавано изискването за наличие на интерес от предявяването на иска. В мотивите на реш. № 190 от 24.01.1957 г. по гр. д. № 6963 от 1956 г., ВС – IV г.о. е посочено следното: „Пенсионната комисия (осигурителен орган в миналото, бел. моя) е отказвала да отпусне на молителя, пенсия поради това че нямал необходимия трудов стаж и защото представените от него документи за такъв стаж не били редовни. Ищецът е предявил иска си на основание чл. 76 от Правилника за приложение на дял III от Кодекса на труда от 1951 г. (отм.), за да установи трудовия си стаж, който пенсионният отдел не е признал. Налице е правен интерес на ищеца да води този установителен иск. Щом като установи претенцията си, че има необходимия трудов стаж, и представи решението на съда пред пенсионния отдел, следва да му се отпусне пенсия”.

Касационната инстанция също така приема, че „при условие, че в служба „Обществено осигуряване, пенсии и социални грижи” липсват писмени данни за претендирания трудов стаж и тази служба е издала съответното удостоверение за това, налице е правен интерес за установяването на същия по съдебен ред, макар и книгата в частното предприятие, заведение и пр. да са запазени” (реш. № 740 от 9.03.1962 г. по гр. д. № 317 от 1962 г., ВС – III г.о.).

В съдебната практика е разглеждан казус и съдът се е произнесъл относно съотношението между установителен иск за съществуване на индивидуално трудово правоотношение и установителен иск за трудов (осигурителен) стаж. Един от акцентите в процесуалноправния спор е бил този относно правния интерес от предявяването на иска.

Пред районния съд е бил предявен иск с правно основание чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.) във връзка с чл. 357, ал. 1 КТ и чл. 349, т. 7 и т. 8 КТ. Ищецът претендира да бъде установено, че трудовото му правоотношение с ответното дружество – работодател е продължило непрекъснато за определен период от време. С определение районният съд е прекратил производството по делото, приемайки, че не е налице правен интерес от водене на установителен иск по чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.). Съдът е приел, че доколкото единственият посочен от ищеца интерес е установяването на трудов стаж, то трудовият стаж се установява пред пенсионните органи в едно по-късно производство, а извън това само по реда на Указа за установяване на трудов стаж по съдебен ред (отм.). Приел е, че исковата молба не съдържа твърдения за изгубени или унищожени документи във връзка с установяване на трудовия стаж, каквито са процесуалните изисквания по този указ, поради което предявеният иск не би могъл да бъде квалифициран и по чл. 1 от УУТССР (отм.).

Определението за прекратяване на производството по делото е потвърдено с определение на окръжния съд. Въззивният съд също е приел, че липсва интерес от самостоятелно разглеждане на установителен иск за трудово правоотношение.

При касационно обжалване ВКС в определение № 213 от 08.06.2004 г. по ч. гр. д. № 61 от 2004 г., ВКС-III г.о. приема, че определението на въззивния съд е незаконосъобразно, като излага следните мотиви: „Съгласно чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.) всеки може да предяви иск, за да установи съществуването на едно правно отношение, когато има интерес от това. Когато законът регламентира възможността за установяването на дадено правоотношение, винаги има интерес от провеждане на иск по чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.). Съгласно чл. 357 КТ трудов е всеки спор относно възникването, съществуването, изпълнението и прекратяването на трудовото правоотношение, т. е.

правният интерес от иска е винаги обоснован, когато ищецът иска да бъде установено съществуването на едно трудово правоотношение. Установяването съществуването на трудово правоотношение включва установяването на трудовия договор в пълното му определено от закона съдържание с всички съществени компоненти на трудовото правоотношение, в т. ч. и неговата продължителност. С иска по чл. 1, ал. 1 от УУТССР (отм.), при облекчения на режима на доказване, се предоставя възможност на работника да установи положен трудов стаж, без да се изследва трудовото правоотношение в цялото му съдържание. Извън случаите, когато работникът цели да установи трудов стаж по реда на Указа за установяване на трудов стаж по съдебен ред (отм.) поради загубени или унищожени документи, установяването на трудово правоотношение е допустимо по общия исков ред чрез трудов спор по чл. 357 КТ”.

Във връзка с интереса от търсената защита в съдебната практика е решаван казус, при който съдът се е произнесъл по въпроса и за съотношението между зачитането на трудов (осигурителен) стаж от пенсионния орган въз основа на представени документи и воденето на установителен иск за този стаж. Казусът се различава от предходния именно по отношение на интереса от търсената съдебна защита.

„Съгласно чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.) може да се води иск за установяване съществуването на едно правно отношение само при наличието на защитим правен интерес. А такъв правен интерес не е налице, когато с установяването на правоотношението се цели постигането на определен резултат в друго производство, където не само е възможно, но е и задължително установяването на същото правоотношение. В случая, както е изложено в исковата молба, интересът от установяването на съществуването на трудоводоговорно правоотношение между страните през посоченото време се свежда до признаването на това време за трудов стаж с оглед на бъдещото пенсиониране. Трудовият стаж обаче не само може, но и е задължително установяването му в пенсионното производство. Извън това производство трудов стаж може да бъде установен само по реда на УУТССР (отм.) и при условията, посочени в него: при изгубена или унищожена документация и пр. А съгласно чл. 101 от Правилника за прилагане на Закона за пенсиите (отм.), в пенсионното производство трудовият стаж се установява с посочените в него документи: осигурителни и трудови книжки; документ, издаден от съответното учреждение или предприятие и т. н. По въпроса дали представените документи удостоверяват наличието на трудов стаж, се произнасят съответните пенсионни органи.

След като ищцата разполага с документи за извършваната от нея работа в учреждениято, тя не може да води иск за установяване на тази работа по реда на Указа за установяване на трудов стаж по съдебен ред (отм.). А дали работата ѝ по документите, които са издадени или ще бъдат издадени, се зачита за трудов стаж, този въпрос е от компетентност на съответния пенсионен орган, пред който ще се постави въпросът за отпускане на пенсия. Съществуването на тази възможност за установяване на характера на правоотношенията между страните лишава ищцата от правен интерес да установи същото обстоятелство с иск по чл. 97, ал. 1 ГПК (отм.)”. (реш. № 520 от 22.08.1989 г., ВС-III г.о.).

При условие, че липсва интерес от предявяването на иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж, то такъв иск е недопустим, поради липсата на абсолютна положителна процесуална предпоставка. В съдебната практика е разискван подобен казус – недопустим иск за осигурителен стаж (трудова стаж при пенсиониране), защото стажа е пенсионно ирелевантен.

„В исковата си молба за съответния период от време сам ищецът е отбелязал, че не е получавал заплата и че е работил като чирак за изучаване на занаята. Щом ищецът не е получавал никакво трудово възнаграждение през време на този си стаж, той няма и правен интерес от установяването на този трудов стаж. Съгласно чл. 1 от Указа за установяване на трудов стаж от 1957 г. (отм.) и § 101 и следващите от Правилника за

прилагане на Закона за пенсиите (отм.) от значение е установяването само на оня трудов стаж, който съгласно Закона за пенсиите и правилника за приложението му дава право на пенсия на ищеца. Съгласно § 78 от Правилника за прилагане на Закона за пенсиите (отм.) се признава за пенсия само оня безплатен трудов стаж, който е положен след дипломирането и следователно не може да се признава по исков ред оня трудов стаж, който ищецът е положил като чирак без заплата, защото и да му се признае натрупан такъв, то той не ще може да му се признае за получаване на пенсия. Затова и наличието или липсата на правен интерес от воденето на този иск следва да се прецени само с оглед на посочения текст. А щом съгласно последния трудовият стаж, положен от ищеца безплатно като чирак, не ще му послужи за отпускането на пенсия, липсва правен интерес за установяването му. Искът не е следвало да бъде уважен”. (реш. № 1647 от 18.07.1959 г. по гр. д. № 4608 от 1959 г., ВС-II г.о.).

5. При всички установителни иски за факти предмет на делото е само фактът, чието съществуване или несъществуване ищецът цели да установи⁸. При установителния иск за трудов и/или осигурителен стаж, който може да бъде само положителен, предмет на делото е установяване на съществуването на трудов стаж и/или осигурителен стаж като юридически факти от категорията на юридическите състояния. При постановено положително съдебно решение със сила на пресъдено нещо се установява, че определен времеви период се зачита за трудов и/или осигурителен стаж⁹. Обективните предели на силата на пресъдено нещо се отнасят само до предмета на делото, доколкото той е станал предмет на съдебното решение. При отрицателно съдебно решение със сила на пресъдено нещо не се признава (съдът отхвърля предявения иск), че определен времеви период има правното качество на трудов стаж и/или осигурителен стаж, т. е. такъв юридически факт не се е осъществил в правната действителност¹⁰.

6. Важна особеност на установителния иск за трудов и/или осигурителен стаж е, че неговото предявяване е безсрочно. Не може отнапред да се определи кога ще възникне правен интерес от установяването на юридическия факт трудов стаж и/или осигурителен стаж. Такъв може да възникне и относно отдавна прекратени трудови правоотношения, обуславящи обаче в един или друг аспект настоящи или бъдещи трудови или осигурителни правоотношения. Затова този установителен иск трябва да бъде възможен за предявяване без ограничение във времето и самият ЗУТОССР (както и отмененото законодателство) не поставя срок за предявяването му.

III. Подведомственост на правния спор за непризнаване и неустоверяване на трудов и/или осигурителен стаж

Подведомствеността е от гледище на органа неговата компетентност (власт) да издаде определен държавен акт, а от гледището на въпросите (делата), които органът е овластен да решава, подведомствеността е тяхното подчинение на неговата власт¹¹. Подведомствеността е от категорията на абсолютните положителни процесуални предпоставки за надлежното упражняване на правото на иск, респ. за законосъобразното образуване и развитие на исковия процес, за който съдът следи служебно при всяко положение на делото.

Видно от наименованието на закона, установяването на трудов и/или осигурителен стаж става по съдебен ред, т. е. спорът се разрешава от съда като държавен орган. Това следва и от изричната разпоредба на чл. 3, ал. 1 от закона, че искът се

⁸ Така Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право, с. 205.

⁹ Диспозитивът на такова съдебно решение обикновено гласи: „Приема за установено по отношение на (работодател) и/или ТП на НОИ, че (трите имена и ЕГН на ищеца) е работил(а) в (наименование на предприятието) в периода от г. до г. на длъжността на (не)пълнен работен ден”.

¹⁰ Вж. и Стамболиев, Огн. Предмет на иска – предмет на делото – предмет на съдебното решение. – Правна мисъл, 1999, № 2, 41-52.

¹¹ Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право, с. 120.

предявява пред районния съд. В чл. 10 от закона е предвидено, че за неуредените в него въпроси се прилага ГПК, а съгласно чл. 1 ГПК той урежда производството по граждански дела. На съдилищата са подведомствени всички граждански дела (чл. 14, ал. 1 ГПК).

Специално по отношение на установяването на трудов стаж законът изрично и недвусмислено определя този спор като трудов (чл. 357, ал. 1, *in fine* КТ). Правният спор, който се има предвид в разпоредбата на Кодекса на труда, е същият по предмет, като този по чл. 1, ал. 1, т. 1 и т. 3, предл. първо ЗУТОССР и се разглежда по реда на ЗУТОССР. Следователно правно-отрасловата принадлежност на този вид правен спор е дефинирана по нормативен път. Съгласно общото и принципното положение относно подведомствеността, уредено в чл. 360, ал. 1 КТ, трудовите спорове се разглеждат от съдилищата по реда на ГПК, доколкото в този кодекс не е предвидено друго (вж. изключението по чл. 360, ал. 2 КТ).

Спорът относно непризнаването от осигурителния орган на определен времеви период за осигурителен стаж е осигурителноправен спор¹².

Следователно правният спор за установяването на трудов и/или осигурителен стаж, при спазване на предметните и персонални граници на действие на ЗУТОССР, е подведомствен на съда. Оправосъдяването на този правен спор е характерна негова особеност, която е традиционна за българското право. Още със създаването на правната уредба на този въпрос преди повече от половин век съдът е държавният орган, на който законът възлага правото и задължението да разрешава този правен спор. Това е особено показателно при действието на правната уредба в миналото, когато преобладаващата част от трудовите и осигурителноправните спорове се разрешаваха от други държавни органи (комисии по трудови спорове, пенсионни комисии и др.) като особени юрисдикции, т. е. тези спорове не бяха подведомствени на съда (поне като първа инстанция)¹³.

Делото, което се образува и разглежда от съда, е гражданско дело. Аргумент за това е препращащата разпоредба на чл. 10 ЗУТОССР, която освен подведомствеността на делото, посочва еднозначно и процесуалния ред за разглеждане на делото. Характерът на съдебното дело за установяването на трудов и/или осигурителен стаж като гражданско дело не може да бъде обоснован от характера на спорните и нуждаещи се от правна защита субективни материални права. Трудовият и осигурителният стаж са юридически факти с многопосочно и различно правно-отраслово значение. Възникналият правен спор води до незаконосъобразно развитие на индивидуално трудово правоотношение (при трудовия стаж) или на осигурително правоотношение между осигуреното лице и осигурителния орган (при осигурителния стаж). Тези две материални правоотношения се различават не само по предмет, но и по метода на правно регулиране на правоотношението. И ако индивидуалното трудово правоотношение се регулира преимуществено с метода на равнопоставяне на неговите субекти (реш. 124-97-ВКС-III г.о.), т. е. е частноправно отношение и поради това правните спорове относно негов

¹² Вж. Стайков, Ив. Понятие за осигурителноправен спор. – В: Бобчеви четения: Правната наука в чест на юриста проф. Стефан Бобчев. Юбилейна научна конференция, организирана по повод 160 години от рождението на проф. Стефан Бобчев. С.: Издателски комплекс–УНСС, 2014, 262-269; от него: Предмет на осигурителноправния спор в държавното обществено осигуряване. – В: 100 години Върховен административен съд. Сборник доклади от научна конференция в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 17.10.2013 г. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2014, 327-352.

¹³ Вж. и Мръчков, В. Въздействие на новата Конституция върху трудовото право. – Съвременно право, 1998, № 3, 50-61; от него: Конституционализиране на трудовото право. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право*. Т. II. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007, 59-67; Средкова, Кр. Необходими промени в реда за разглеждане на индивидуалните трудови спорове. – Съвременно право, 2005, № 6, 7-19; Стайков, Ив. Конституцията от 1991 г. и оправосъдяването на трудовото право. – В: Сборник доклади от Национална конференция „25 години Конституция на Република България в перспективата на върховенството на правото, демокрацията и защитата на основните права“, С.: Народно събрание на Република България, СУ „Св. Кл. Охридски“ и Нов български университет, 2016, 93-108.

елемент, когато се разглеждат от съда, са граждански дела, не така стоят нещата при осигурителното правоотношение. То е публичноправно отношение и е регулирано с административноправния метод (метода на власт и подчинение). Така на практика правен спор относно елемент от съдържанието на едно публичноправно отношение се разглежда от съда по реда на ГПК като гражданско дело.

Обяснението защо законодателят е избрал процесуалния ред за разглеждане на спора за установяване на осигурителен стаж да бъде този по ГПК, т. е. да се образува гражданско дело, следва да се търси в правната традиция и в приемствеността на правната уредба. Поради комплексния характер на закона – съдебно установяване на два вида стаж – трудов и осигурителен, би било проява на недобра юридическа техника, ако се бяха създали два различни процесуални режима – единият да бъде по ГПК (за трудовия стаж), а другия – напр. по АПК като административно дело (за осигурителния стаж). На практика значително преобладаващата част от процесуалните правила са едни и същи и за двата вида стаж и при два процесуални режима би се стигнало до ненужно дублиране на правната уредба. Между другото и сега има два процесуални режима за разглеждане на правния спор относно незачитане и неустоверяване на осигурителен стаж. Но разликата е в самия правен спор и в обективните причини, поради които не се признава и удостоверява осигурителния стаж, което има като следствие различен ред за разрешаване на спора¹⁴.

IV. Подсъдност на иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж

Подобно на подведомствеността и подсъдността е от гледището на съда компетентността (властта) да правораздава по определена група дела, а от гледище на тия дела подсъдността е тяхното подчинение на правораздавателната власт на съответния съд. Подсъдността е производна от подведомствеността. Подсъдността предпоставя властта на съда да правораздава по делото, защото то е гражданско дело¹⁵.

Съгласно чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР искът за установяване на трудов и/или осигурителен стаж се предявява пред районния съд по постоянния адрес на ищеца.

1. Родовата (материална, предметна) подсъдност на иска е районният съд. Той разглежда делото като първа съдебна инстанция (функционална (инстанционна) подсъдност). Следва се общото положение по чл. 103 ГПК, че основният съд по граждански дела като първа инстанция у нас е районният съд (основна родова подсъдност). Тази подсъдност е законна и не може да бъде дерогирана по волята на спорещите страни (чл. 117, ал. 1 ГПК). Родовата подсъдност е абсолютна положителна процесуална предпоставка, за която съдът следи служебно. Възражение за родова неподсъдност на делото може да се прави до приключване на производството във втората инстанция и може да се повдига и служебно от съда (чл. 119, ал. 1 ГПК).

2. По отношение на иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж законът е предвидил особена местна подсъдност – съдът, в териториалния район на който е постоянният адрес на ищеца. Това е отклонение от общата местна подсъдност по чл. 105 ГПК, че искът се предявява пред съда, в района на който е постоянният адрес или седалището на ответника.

Съгласно чл. 93, ал. 1 от Закона за гражданската регистрация (обн. ДВ бр. 67 от 27.07.1999 г., изм. и доп.) постоянният адрес на едно физическо лице е адресът в населеното място, което лицето избира да бъде вписано в регистрите на населението. Постоянният адрес е винаги на територията на Република България и едно физическо лице може да има само един постоянен адрес (чл. 93, ал. 2 и 3 от същия закон). Данните

¹⁴ Вж. подробно Стайков, Ив. Непризнаването и неустоверяването на трудов и/или осигурителен стаж като правен спор. – В: Научни трудове на Русенския университет – 2013. Т. 52, серия 7 – Правни науки. Сборник с доклади от научна конференция РУ & СУ '13. Русе: Изд. на РУ „Ангел Кънчев”, 2013, 116-121.

¹⁵ Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право, с. 129.

за постоянния адрес се съдържат задължително в личната карта на всеки български гражданин като основен идентификационен документ за самоличност, валиден на територията на Република България (чл. 26, ал. 1, т. 5 във връзка с чл. 23, ал. 1 от Закона за българските документи за самоличност). Съгласно чл. 27, ал. 2 от ЗБДС на постоянния адрес гражданинът получава официални съобщения от органите на държавната администрация и от органите на съдебната власт. Постоянният адрес на гражданите служи за адрес за кореспонденция и съдебен адрес (чл. 27, ал. 3, т. 2 от ЗБДС).

Законодателното решение на въпроса за местната подсъдност на този иск е продиктувано от две причини.

Първо, при иска за установяване на трудов стаж като ответници при условията на пасивно необходимо задължително другарство се конституират работодателят и съответното ТП на НОИ, които субекти могат да имат различни постоянен адрес (при работодател – физическо лице) и седалище (за ТП на НОИ) или различни седалища (при работодател – юридическо лице и съответното ТП на НОИ)¹⁶. Ако се следва правилото на общата местна подсъдност в много случаи ще се стигне до хипотезата на множество местни подсъдности по чл. 116 ГПК (иск срещу ответници от различни съдебни райони) и ищецът да бъде изправен пред избор да предяви иска пред един от двата районни съда в съответните райони. Явно този процесуален резултат е крайно неудачен и би създал практически трудности, както за ищеца, така и за ответниците.

На второ място, която е и водещата причина за законодателното решение, е че особената местна подсъдност е предвидена за улеснение на ищеца. По всяка вероятност ищецът – физическо лице, ще живее на постоянния си адрес (т. е. в повечето случаи той ще съвпада с неговия настоящ адрес)¹⁷, ще полага труд в населеното място, където е постоянния му адрес, и изобщо постоянният адрес ще се свързва с териториалното място, където той ще се ползва с трудовите и осигурителните права, за придобиването и упражняването на които той предявява този иск. Тази особената местна подсъдност отразява и някои особености в процеса на доказване при иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж и спомага за безпроблемното събиране на доказателствени средства в процеса. Има се предвид събирането на свидетелски показания чрез разпит на физически лица, с които ищецът е работил заедно в претендиращия времеви период (чл. 6, ал. 4 ЗУТОССР), както и възможността съдът да разпорежи личното явяване на ищеца в съдебно заседание, за да даде обяснения като страна по поставени въпроси (чл. 8 ЗУТОССР във връзка с чл. 176 ГПК).

Но тази особената местна подсъдност в същото време не е изборна, подобно на особените местни подсъдности по чл. 111-115 ГПК. Този правен извод следва от граматическото и логическото тълкуване на чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР. Ищецът няма право да избира между общата местна подсъдност по чл. 105 ГПК – съда, в района на който се намира постоянният адрес или седалището на ответника и особената местна подсъдност по чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР – съда, в района на който се намира неговият постоянен адрес. Под страх да не се стигне до провеждане на порочен съдебен процес и постановяване на

¹⁶ Становището, че работодателят и съответното ТП на НОИ са задължителни и необходими другари при иска за установяване на трудов стаж, ще бъде обоснована в отделно научно изследване във връзка с процесуалната легитимация (надлежните страни) в това исково съдебно производство. Тя се извежда от разпоредбата на чл. 3, ал. 2 ЗУТОССР, където се урежда задължително необходимо другарство на страната на ответника (пасивно другарство). Субективното съединяване на исковете не зависи от усмотрението на ищеца, а е предписано императивно от закона. Това е хипотеза, при която по разпореждане на закона решението на съда трябва да бъде еднакво спрямо всички другари (необходимо другарство) по смисъла на чл. 216, ал. 2, изр. първо ГПК. Предявяването на иска и срещу двамата ответници е условие за допустимост на иска и процеса, защото законът урежда пасивната процесуалната легитимация на работодателя и на ТП на НОИ като съвместна.

¹⁷ Настоящ адрес е адресът, на който физическото лице пребивава. Всяко физическо лице има само един настоящ адрес (чл. 94, ал. 1 и 2 от Закона за гражданската регистрация). Вж. и чл. 27, ал. 4 ЗБДС, в който изрично е уредено, че постоянният адрес може да съвпада с настоящия адрес.

недопустимо съдебно решение, ищецът следва да предяви иска си пред съда, в района на който е неговият постоянен адрес.

В тази връзка следва да се анализира съотношението между разпоредбите на чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР и чл. 114 ГПК. Съгласно чл. 114 ГПК с наименование „Искове по трудови дела” работникът може да предяви иск срещу работодателя си и по мястото, където той обичайно полага своя труд. Въпрос за приложението на тази разпоредба се поставя единствено по отношение на иска за установяване на трудов стаж, защото при него е налице трудов спор и трудово дело от гледна точка на гражданския процес. Въпрос за приложимостта на разпоредбата по отношение на иска за установяване на осигурителен стаж не се поставя, дори и когато ищец – осигурено лице (пенсионер) е настоящ или бивш работник или служител.

Разпоредбата на чл. 114 ГПК урежда избор на местна подсъдност по трудови дела, като правото на избор е на работника или служителя – ищец. Изборът е между общата местна подсъдност по чл. 105 ГПК – районния съд, в района на който се намира постоянният адрес или седалището на работодателя – ответник, и районния съд, и района, в който се намира населеното място, където работникът или служителят обичайно полага своя труд, когато това населено място е различно от населеното място, в което е постоянният адрес или седалището на работодателя му. Избраната от ищеца в този случай местна подсъдност обвързва съда и той не може да препраща делото на другия алтернативно компетентен съд. Разпоредбата на чл. 114 ГПК има предвид и е приложима по трудови спорове, когато трудовото правоотношение между работника или служителя и работодателя е все още действащо или то е прекратено сравнително скоро преди предявяване на иска (обикновено в давностните срокове по чл. 358, ал. 1 КТ). При иска за установяване на трудов стаж нещата не стоят така, защото този иск правнологически и житейски ще се предявява срещу бивш работодател сравнително дълго време след прекратяване на трудовото правоотношение с него.

Но основният аргумент за неприложимостта на изборната местна подсъдност по чл. 114 ГПК към иска за установяване на трудов стаж е формално правен. Съгласно чл. 10 ЗУТОССР за неуредените в закона въпроси се прилага Гражданският процесуален кодекс. Препращането е непряко и се следва принципът за субсидиарното приложение на правните норми. Съответните разпоредби на ГПК относно родовата и местната подсъдност са неприложими спрямо иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж, защото самият ЗУТОССР изрично урежда в своя чл. 3, ал. 1 този въпрос. Процесуалноправната норма на чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР е специална спрямо общите процесуалноправни норми на чл. 103-117 ГПК и изключва тяхното приложение по правилото *Lex specialis derogi legi generali*.

Същият формално-логически аргумент обосновава неприложимостта към иска за установяване на трудов стаж и на договорната подсъдност по трудови спорове по чл. 117, ал. 3 ГПК. Съгласно тази разпоредба договор за избор на съд по искове по трудови спорове поражда действие само ако е сключен след възникване на спора. Въпреки че спорът за неустоверяване (незачитане) на трудов стаж е трудов спор (чл. 357, ал. 1, *in fine* КТ), процесуалният договор за подсъдност (избор на съд) е недопустим по този трудов спор.

3. Процесуалноправната норма на чл. 3, ал. 1 ЗУТОССР е императивна и тя не може да бъде дерогирана по никакъв начин от страните по спора. Като се следват общите процесуалноправни принципи, и при иска за установяване на трудов и/или осигурителен стаж подсъдността обуславя правото на иск спрямо сезирания съд и затова е предпоставка за неговата допустимост. Всеки съд сам решава дали започнатото пред него дело му е подсъдно (чл. 118, ал. 1 ГПК). Съдът проверява родовата подсъдност преди да връчи препис от исковата молба, т. е. когато проверява редовността на исковата молба по реда на чл. 129, ал. 1 ГПК. За местната подсъдност съдът не следи служебно и тя се проверява по повод отвод (възражение) на ответника, направено в отговора на исковата

молба. Родовата подсъдност е абсолютна положителна процесуална предпоставка и за нея съдът следи служебно (чл. 119, ал. 1 ГПК), а местната подсъдност (в общия и в настоящия случай) е относителна положителна процесуална предпоставка. Под страх от настъпване на процесуална преклузия възражение за местна неподсъдност на делото може да се направи от ответника най-късно в срока за отговор на исковата молба (чл. 119, ал. 3 ГПК). Съгласно чл. 120 ГПК настъпилите след подаването на исковата молба промени във фактическите обстоятелства, обуславящи местната подсъдност, не са основание за препращане на делото. При условие, че в хода на съдебното производство ищецът промени постоянния си адрес, това няма да доведе до промяна на местно подсъдния съд, който разглежда делото.